

Kapitola 3

KLINIKA TRADIČNÍHO LÉČITELE DOKTORA LUKWESY

Směrovky reklamních cedulí rozmístěné v centru města s nápisem „Tradiční klinika doktora Lukwesy“ mě dovedly až na okraj městského tržiště, kde končila asfaltová silnice. Zde začínala dlouhá rozbláčená cesta lemovaná obchůdky s náhradními díly a garážemi opraven aut. Zdolání této cesty, na jejímž konci stála klinika, mělo asi takovou kulisu, jako když mladá žena prochází chodbou mužské věznice. Rušná ulice plná mužů v montérkách od kolomazi náhle ztichla, když se zde zjevila mladá Evropanka bez doprovodu. Muži přestali pracovat, vyšli z garáží a opřeli se v póze o rezavějící vraky.

Touto ulicí jsem procházela den co den. Mou snahu neupoutat pozornost dělníků a projít co nejsvižněji znemožňoval stav cesty plné kluzkého bahna, s hlubokými výmoly od pneumatik. Pohled jsem plně soustředila na každý

svůj krok, abych bezpečně odolávala nástrahám terénu. Nemohla jsem si však periferním viděním nevšimnout, jak dělníci diskrétně rentgenují pohledy každý můj pohyb. Když tu se osmělil první z nich a začal na mě hlasitě pokřikovat: „Hej, *muzungu*, hej, *okondewa* (miláčku)!“ Ostatní se k němu postupně svými hlasy přidávali jako ptáci za rozbřesku. Mužská aréna se najednou rozezněla. Vzájemné hecování opravářů vyvrcholilo výstupem odvážlivce, který ke mně přistoupil s nabídkou, že mě osobně doprovodí až ke klinice. Můj neskrývaný nezájem však tohoto dobrodince nikterak neodradil. V kombinaci s hlasitým povzbuzováním kolegů jej mé odmítání naopak spíše utvrzovalo v původním plánu a mně tak nezbývalo než jeho společnost trpně přijmout. Asi nikoho nepřekvapí, že nabídka k doprovodu šla častokrát ruku v ruce s nabídkou ke sňatku.

Poprvé jsem k doktoru Lukwesovi přišla za doprovodu jednoho z těchto samozvaných společníků. Před vchodem do kliniky mi gentlemansky pomohl přes provizorní dřevěnou lávku nad stojatou vodou monzunové kaluže. „Klinika“ doktora Lukwesy vypadala ve srovnání s ostatními příbytky léčitelů, které jsem doposud navštívila, velmi okázale. Čerstvě dostavěné betonové budově s několika místnostmi sice chyběla okna, dveře a zčásti i střecha, byla však schopna pojmout nadstandardně velký počet pacientů. Doktor Lukwesa má jako vyhlášený lusacký léčitel různorodou klientelu nejen z Lusaky, ale také ze vzdálených měst. Jeho klinika slouží jako ordinace, věštitrna, bylinná lékárna a také místo, kde mohou být pacienti krátkodobě hospitalizováni.

Snaha vyrovnat se západní medicíně byla zřetelná od první chvíle, kdy člověk vešel do budovy. Beatrice, sekretářka a asistentka doktora Lukwesy, vždy oděná v bílém doktorském plášti, si pečlivě zapisovala jména pacientů do linkovaného školního sešitu. „Dobrý den, jste objednaná, nebo je to akutní případ?“ uhodila na mě hned po příchodu. Odvolala jsem se na jistého léčitele, přítele doktora Lukwesy, který mi ho doporučil. Beatrice odběhla na chvíli dozadu do ordinace, obratem se vrátila a vyzvala mě, abych se posadila do čekárny.

Prostorná čekárna praskala ve švech. Matky s dětmi, staří muži a ženy, mladé páry, všichni posedávali na dřevěných lavičkách nebo polehávali na *chitengách* na zemi a čekali, až na ně přijde řada. Usadila jsem se vedle ženy, co právě kojila dítě, a stejně jako ostatní mlčky vyčkávala. Po chvíli jsem

si všimla, že si mě lidé v čekárně s neskrývaným zájmem prohlížejí. Obecně vzato, běloši léčbu u tradičních léčitelů v drtivé většině nevyhledávají. Vlastně ji nevyhledávají vůbec. Ticho, do něhož se ozvalo jen občasné zakašláni nebo pláč dítěte, přerušil až příchod skupinky dalších pacientů — otce, matky a dvou malých dětí. Jejich netušené setkání se spřátelenou rodinou, která zde náhodou také očekávala vyšetření, vnesla do monotónního ticha neobyčejně živou atmosféru. Mezi rodinami se rozproudila čilá konverzace v místním jazyce. Využila jsem jejich přátelského rozpoložení a osmělila se k seznámení s otcem rodiny. Tento případ mě zaujal, neboť se ukázalo, že jeho dcera byla očarována. Snažila jsem se nepůsobit jako antropolog na výzvědách, a tak jsem zpočátku více naslouchala a ptala se pouze obecně.

Když už jsme se pomalu dostávali k jádru věci, naši konverzaci přerušila Beatrice. Prstem mi naznačila, ať ji následuji. Bláhově jsem se domnívala, že na mě po hodině čekání přišla řada, Beatrice mě však namísto k léčiteli zavedla úzkou chodbou na konec budovy, aby mi ukázala, jak se vaří *nsima* pro pacienty. Věděla, že se zajímám o kulturu, nebo si to alespoň nějak odvodila. Předpokládala, že když mne zajímají zvyky a kultura, patří mezi ně jistě i *nsima*.

„Tady máme kuchyň, kde vaříme pro pacienty, kteří jsou tu během léčby ubytováni. Znáš *nsimu*?“ zeptala se mě se zájmem Beatrice a nabrala přitom rukou kukuřičnou mouku z padesátikilového pytle opřeného o zeď. „Pomalinku sypeš mouku do vřící vody a mícháš, táákhle...“ předváděla mi názorně svůj kuchařský grif. „Teď ty, na...!“ podala mi vařečku a smála se jako u vytržení. Sledovala, jak se opatrně stavím k velkému hrnci usazenému na otevřeném ohni.

„No já... aby mi nevzplála sukně...“ omluvila jsem se a míchala dále nerušeně *nsimu* z bezpečné vzdálenosti dřevěnou vařečkou.

„Mohla bys to, prosím tě, dovařit? Musím na příjem pacientů.“ Mrkla na mě Beatrice, a než jsem se stihla nadechnout k odpovědi, zmizela ve dveřích.

Úkolu jsem se zhostila s radostí a ani v nejmenším jsem netušila, co to obnáší. Po několika minutách míchání jsem dostala křeč do rukou. Zambijské ženy musejí mít tedy páru, když míchají takhle hustou kaši několikrát

denně, pomyslela jsem si. Jak jsem tak míchala, zaregistrovala jsem, že se *nsima* začíná zespod připalovat. Zrychlím tempo míchání, po chvíli i tempo dýchání, odfukuji a potím se jako při přespolním běhu. Po chvílce chytám další křeč, a tak střídám v rychlém sledu pravou ruku s levou, levou s pravou a v závěru už držím pro jistotu vařečku obouruč. Za žádnou cenu jsem nechtěla selhat a pokazit svou první *nsimu*, na kterou čekali hladoví pacienti. Z posledních sil jsem odstavila obrovský hrnec mimo oheň a šla ven nadýchat se „čerstvého“ vzduchu, který byl stejně horký jako právě dovařená *nsima*.

Bylo zrovna pravé africké poledne. Na dvoře kliniky se na rohožích sušily rozložené byliny, které od přímého slunce div nevzplály. Omyla jsem si obličej pod tekoucí vodou. Uf, ta *nsima* mi ale dala zabrat, řekla jsem si pro sebe a vrátila se zpět do příjemného stínu čekárny. Usadila jsem se spolu s dalšími pacienty na dřevěnou lavici a pozorovala ospale kroužící mouchy ve vzduchu. Otec rodiny, se kterým jsem předtím zapředla rozhovor, už v čekárně nebyl. „Měl protekci a léčitel ho přijal dřív než ostatní,“ informoval mě pohotově starší pán, když viděl mé tázavé pohledy. „Co vás sem přivádí, madam?“ zeptal se mě lámanou angličtinou se silným lokálním přízvukem.

„No, jak bych vám to řekla... jsem studentka z Evropy a zajímá mě vaše kultura, všechno, co se týká léčitelství a čarodějnictví...“ snažila jsem se mu vysvětlit poněkud zjednodušeně svůj výzkumný záměr.

Zrovna když jsem se chystala otázku opětovat, poklepala mi jakási starší paní na rameno a říká: „Slečno, pan doktor Lukwesa vás čeká, běžte!“

Vstoupila jsem do temné místnosti prosycené vůní sušených bylin. Přímo přede mnou, za velkým stolem plným nejrůznějších magických předmětů, seděl velký léčitel. Velký jak tělesně, tak co do léčitelského umění. „*Muli bwanji*,“ snažila jsem se na něj zapůsobit pozdravem v místním jazyce. Dostalo se mi širokého úsměvu ve tváři. „*Muli bwino, bwino*,“ odpověděl mi zastřeným hlasem a natáhl se přes stůl, aby mi podal ruku na pozdrav.

Doktor Samson Lukwesa, jeden z léčitelů s nejlepší reputací v Lusace, je ředitelem Zambijské národní rady ngangů, sdružující léčitele z celé země. Lukwesa přijímá denně desítky pacientů, kteří za ním přijíždějí z Lusaky i okolí v doprovodu svých příbuzných. Léčitel má na každého pacienta vyhrazeno maximálně dvacet minut. Za své odborné konzultace si nechává platit dle ceníku služeb, který mu visí přibitý hřebíkem přímo na dveřích. Specia-

lizuje se na čarodějnictví a posedlost zlými duchy. K určení příčin nemoci využívá věštění skrze „magická zrcadla“ vyrobená z krunýře želvy, na němž jsou nalepeny úlomky zrcátek. Své pacienty léčí pomocí drcené kůry a kořenů léčivých stromů. Vlastní kombinace směsí bylin stráží pečlivě jako rodinné tajemství. Vždyť to, co činí léčitele úspěšným, je právě patent na účinný lék.

Doktor Lukwesa je pracovně velice vytížen. Jeho čas je drahý, a proto si vážím bezplatné nabídky spolupráce na mém antropologickém výzkumu. Přestože má ordinace hodiny každý den mimo neděle od devíti do pěti hodin, přijímá pacienty v kteroukoliv denní i noční hodinu. „Někdy mě pacienti vzbudí uprostřed noci a já je musím přijmout u sebe doma. Léčit lidi je posláním,“ vysvětlil mi svůj etický postoj hned při prvním setkání. Množství závazků k pacientům mu nedovoluje vykonávat činnosti spojené s každodenním chodem kliniky a obstaráváním bylin, a tak doktor Lukwesa zaměstnává několik pracovníků. Dva z nich pro něj sbírají byliny na určených místech v buši za Lusakou a vyrábějí z nich léčiva. Čerstvé byliny nejprve nasekají a suší na slunci, pak je drtí na jemný prášek, který ukládají do pečlivě označených skleniček.

Doktor Lukwesa má v zásobě výtažky z více než dvou stovek různých bylin. Některé z nich jsou velice vzácné, neboť pocházejí ze samotného nitra divoké buše. Jiné zase podléhají rituálnímu tabu a léčitel si je musí obstarávat osobně. „Byliny jsou posvátná věc. Ne každý se jich může dotýkat. Když se dotkne bylin menstrující žena, žena po porodu nebo někdo, kdo měl zrovna pohlavní styk, byliny znečistí a zničí jejich moc. Také pro léčitele platí nejrůznější tabu. Mocné byliny, jako je *mutototo* — byliny zvyšující mužskou potenci — mohu sbírat jen osobně. Nesmím se jich přitom dotknout pravou rukou, jinak budu navždy neplodný,“ dal mi nahlédnout do světa posvátných pravidel doktor Lukwesa.

Na rozdíl od ostatních léčitelů v Lusace je doktor Lukwesa mediálně známá postava. Vystupuje v televizních diskusních pořadech týkajících se tradiční medicíny a boje proti AIDS a každý čtvrtek má navíc v místním rádiu vlastní pořad — poradnu pro mladé ve věcech manželství a rodičovství. V rámci své funkce ředitele asociace léčitelů také často cestuje po celé zemi. Navštěvuje oficiální mítinky věnované boji s malárií a AIDS a také regionální setkání tradičních léčitelů. Mezi lidmi i léčiteli se těší velké úctě.

Jeho charismatická autorita založená na schopnosti uzdravovat pacienty pomocí ducha jeho předka je pro mnohé nezpochybnitelná. Všimla jsem si, že už jeho přítomnost působí často na pacienty jako spouštěcí mechanismus úspěšné léčby.

Duchovní jméno Lukwesa dostal Samson po svém dědovi, vyhlášeném tradičním léčiteli, specialistovi na čarodějnictví. Tomu se podařilo zázračně uzdravit svou po mnoho let neplodnou dceru. Když konečně zplodila syna, dostal novorozenec na jeho počest jméno Lukwesa, značící „šťastně narozený“. Nedlouho po jeho narození děd zemřel, takže nikdy neměl možnost předka blíže poznat. „Zemřel za záhadných okolností,“ vzpomíná léčitel a vzápětí dodává: „Čarodějnice, které uvrhly neplodnost na mou matku, se mu zlým kouzlem pomstily za to, že ji uzdravil.“

Samson byl již v útlém věku předurčen pokračovat v léčitelském poslání své rodiny. Když mu bylo sedm, posedl ho duch lva, kterého předtím využíval jeho děd k věštění a léčbě pacientů. Posednutí duchem vyvolalo u chlapce napětí, časté bolesti hlavy a zlé sny, ve kterých ho v otevřené buši pronásledoval zuřivý lev. Kromě toho začal mít Samson problémy se soustředěním a markantně se mu zhoršil studijní průměr. Jeho matka správně rozpoznala, že syn byl duchem zemřelého děda vyvolen k budoucí dráze léčitele. Neváhala a vzala ho k nejbližšímu tradičnímu léčiteli, který přítomnost ducha nejen potvrdil, ale navíc doporučil, aby veškeré instrukce ve snech vyjevené byly pečlivě dodržovány. V opačném případě by mohl rozhněvaný duch přivodit Samsonovi náhlou smrt. Ultimátum ducha znělo stejně jako v případě doktora Mudendy jasně. A tak Samsonovi nezbývalo než své duchovní vyvolení přijmout a budovat kariéru léčitele.

Mé pravidelné návštěvy u doktora Lukwesy byly vždy plné nových poznání a nečekaných zážitků. V souladu s naší domluvou jsem byla přivolána vždy, když se objevil nový případ čarodějnictví. Také pacienti, kterým léčitel předem vysvětlil mé studijní záměry, byli k výzkumu neobyčejně vstřícní. Jejich otevřenost a ochota podělit se o svůj osobní příběh se mnou, s cizincem, mě těšila a překvapovala zároveň. Intimita osobního zdraví, tak jak ji vnímáme v Evropě, je v Africe naprosto neznámým pojmem. Afričané se bez jakýchkoliv okolků baví o svých zdravotních problémech kdekoliv a s kýmkoliv. Řídí se heslem, že sdílený problém je poloviční problém.